

ТЕМА ПРАЦІ У ВІРШАХ КЛИМЕНТІЯ ЗІНОВІЄВА І БАЙКАХ ГРИГОРІЯ СКВОРОДИ

Стаття присвячена темі праці у творчості двох відомих українських письменників доби бароко – Климентія Зіновієва і Григорія Сквороди. Шляхом порівняння байок Сквороди і віршів Кл. Зіновієва автор доходить висновку щодо спільних і відмінних рис їхніх поглядів на працю як на один з основних елементів людського буття. Основою дослідження стали збірки творів "Вірші і приповісті посполиті" Климентія Зіновієва та "Басни харьковскія" Григорія Сквороди.

Ключові слова: бароко, праця, Григорій Скворода, Климентій Зіновієв, вірш, байка.

Статья посвящена теме работы в творчестве двоих выдающихся украинских писателей эпохи барокко – Климентия Зиновьева и Григория Сквороды. Сравнивая стихи Зиновьева и басни Сквороды, автор делает выводы относительно их взглядов на работу как один из основополагающих элементов человеческого бытия. Исследование базируется на следующих сборниках сочинений: "Стихи и народные повести" Кл. Зиновьева и "Басни Харьковские" Григория Сквороды.

Ключевые слова: барокко, работа, Климентий Зиновьев, Григорий Скворода, стих, басня.

This article is devoted to the theme of the work in the compositions of two famous Ukrainian baroque writers. Author compares tales of Hryhorii Skovoroda with poems of Klymentii Zinoviiv and makes conclusion about their visions of the job like impotent part of humans being. The basic of investigation are "The Kharkiv's fables" by Skovoroda and "The poems and the national stories" by Kl. Zinoviiv.

Key words: baroque, work, Hryhorii Skovoroda, Klymentii Zinoviiv, poem, fable.

Відомо, що епоха бароко в українській та європейській культурі була добою сильних і неординарних особистостей, які проявляли себе в активній діяльності у релігійній, мистецькій або ж політичній сферах людського життя. Основним способом самоствердження була праця – система дій, спрямована на перетворення дійсності або ж на вдосконалення особи і її адаптацію до навколишніх реалій. Водночас праця була важливою частиною барокової філософії, однією з основ розвитку і розкріпачення людського духу. Прагнення знайти себе в процесі роботи, змінитися самому і змінити світ часто ставало для барокової людини тим принципом, який визначає основи її світогляду і життєві пріоритети. Дмитро Чижевський зазначає: "Людина бароко... кидається у вир політичної боротьби (а політика бароко – політика широких всесвітніх планів та жадань), перепливає океани, шукаючи нових колоній, береться до планів поліпшити стан усього людства, чи то політичною, чи то церковною, науковою, мовною (проекти штучних мов) чи якоюсь іншою реформою" [5, с.276] Прикладом невтомного й авантюрного діяча тих часів є постать українського гетьмана Івана Мазепи, фігура суперечлива і яскрава, один з символів тодішньої політичної епохи. Тема праці була відображена і в спадщині барокових митців, зокрема в творчості мандрівних письменників Климентія Зіновієва і Григорія Сквороди.

Біографічних відомостей про віршописця Климентія Зіновієва збереглося напрочуд мало, більшість із них міститься в його ж таки текстах, які свідчать, що автор був дуже добре обізнаний з народним життям і щоденним побутом простих людей, що він багато

подорожував і бачив різні країни і місцевості, що він рано прийняв чернечий постриг і мав сан ієромонаха. Крім того, поет багато хворів, а також зазнав гонінь і переслідувань з боку недоброзичливців. Як бачимо, шлях митця проліг крізь стихію народного повсякдення, що дало йому змогу описати різні сторони життя простолюду. Оцінюючи творчість Климентія Зіновієва, дослідник Ігор Ісіченко стверджує: "Мабуть, ніде в українській літературі до Івана Котляревського поезія народного побуту не відображалася з такою масштабністю й любов'ю". [2, с.382] Десятки своїх віршів письменник присвятив опису ремесел, адже саме важка і копітка робота майже щодня забирала більшість часу селян і ремісників. Всього таких творів налічується 47 – це найбільший тематичний корпус у поетичному доробку поета. Митець говорить про низку важливих професій – гончарство, малярство, млинарство, шевство тощо: майже в кожній з них він бачить дане Богом благословення, тому що всі вони відіграють неабияку роль у господарському і навіть духовному житті суспільства. Так у вірші, присвяченому гончарям, автор висловлює свою симпатію до представників цього ремесла тим, що вводить у текст образ Всевишнього як основоположника гончарства:

Первыи на свѣтѣ гончар ремесникъ труждател:
Сам Господь Бог, Адама и Евы создатель.
Который дал людем всѣ хытрости умѣти:
И всяку премудрост хотящымъ разумѣти [1, с.131].

Водночас письменник не робить гончарів рівними Богові (з огляду на релігійні переконання автора це було б блюзнірством), натомість представляє їх як спадкоємців давньої традиції творення з глини посуду та інших необхідних для побуту речей:

І гончарям человека мощно б з глины зробить:
Тылко ж невозможно зробивши душѣ влѣпить.
Еднак сосуды робят напитки выпивать:
И всякіе теж горшки що ѣсти готовить.
Так же и кафлевые печи выставують:
И розные на кафлях оздобы мудрують [1, с.131].

Не менш важливою для суспільства є праця теслярів, які зводять будинки для людей і церкви для Всевишнього:

И теселскіе в чести маистрове бывають:
Же мудрые будинки они выставляютъ.
Меновите яко то покои панскіи :
Або теж іные и полати царскіи.
И церкви оздобные въ славу Христу Богу:
За что треба творити им спохвалу многу [1, с.135].

Автор вводить у твір образ висоти як символ людського розвитку і людського дерзання:

Поневаж важытса на якую полѣзти
Высоту: и мыслят як бы з неи знову злѣзти [1, с.135].

Також у вірші наявний образ хреста як символ очищення від гріхів і порятунку від лютої кари:

А гды са прилучит крест на церков встановляти:
Тогда мусят всѣ свои грѣхи вспомнати.
А так на банѣ стол крест постановляютъ:
Богъ имъ помагаеть, и падат не допускаеть [1, с.135-136].

Цікавим є той факт, що праця в християнському вченні нерідко постає як спосіб того ж таки очищення: не дарма Христос порівнює своїх послідовників з жінцями і виноградарями. Це дає підстави говорити про роботу не лише як про джерело матеріального існування людини, а й як про шлях пізнання Бога. Тут варто звернути увагу на твір "Ω иконописцах...". В ньому поет протиставляє малярів – тих, хто зображує Божий лик згідно з волею Творця, і богомазів – тих, хто не має хисту до малярства і бажання вчитися цій науці, тому своєю діяльністю вони лише паплюжать себе:

І котрыи маляр чисто вѣкъ свои провоздает:

То чудовна от него ікона бывет.

А богомазкіе чуд образки не мають:

Бо тылько Богу своим ремеслом наругають [1, с.140].

Дана антитеза стає виразнішою, якщо поглянути на вірш в контексті євангельської притчі про дерева, які пізнаються по своїх плодах. Плодом майстра, якого Бог сподобив на добре діло, є ікона, а плодом невігласа є те, що сам Климентій Зіновійв зневажливо називає малярством:

І не хочуть учитис цѣлого малярства:

Жеб свои никчемные покидали малярства [1, с.140].

Проте не всі професії викликають у Климентія Зіновієва захоплення і глибоку пошану. Вірш, присвячений ткачам, поет починає у доволі зневажливому тоні:

Меж іных ремесников і ткач умѣшавса:

І так же як іные ремесникомъ назвавса.

Могла б Россіа и без ныхъ прожити:

Іное в турских странах матеріи робити [1, с.133].

Невідомо, чим саме була викликана така неприязнь автора до ткацтва: можливо, письменник справді був переконаний у другорядности цього ремесла або просто мав негативний досвід спілкування з самими ткачами. Хай там як, але в кінці вірша митець змінює своє ставлення до них, переходячи від уїдливої іронії до сором'язливого вибачення, що свідчить про бажання ставитися до всіх людей по-християнськи доброзичливо:

А за вѣрш сеи од ткачовъ прощеніа желаю:

И ремесла вашего крыи Боже не зневажаю.

Тылько м сперва написавъ прыкро в словѣ единомъ

И уже ж простѣте ма, каюса и о томъ [1, с.133].

Загалом, праця для Климентія Зіновієва є однією з найбільших людських чеснот. Поет добре усвідомлює її значущість як для окремої людини, так і для суспільства в цілому. Митець розгортає перед читачем широку картину людської діяльності, він бачить, що різні ремесла пов'язані між собою, утворюючи складну систему, яка лежить в основі господарського механізму. Так, наприклад, у вірші №, присвяченому хазяям млинів, автор згадує і про бондарів, які мусять "сосудь в млын на розмѣр робить" [1, с.139]. Основну увагу Климентій Зіновійв зосереджує на процесі роботи і значенні її результату.

Зовсім інший погляд на працю знайдемо в творчості ще одного видатного письменника доби Бароко Григорія Сковороди. Так само, як і Климентій Зіновійв, Сковорода багато часу провів у мандрах і залишив по собі чималу кількість художніх текстів, однак якщо Климентій Зіновієва цікавила насамперед побутова сфера людського існування, то Сковорода прагнув пізнати серце людини, її внутрішній космос, розгадати таємниці людської душі і віднайти гармонію у стосунках з навколишнім світом. На основі Біблії, античної філософії і свого життєвого досвіду митець створив власне вчення про Всесвіт і про призначення людини, згідно з яким кожен може досягти щастя шляхом самопізнання, тобто якщо про Климентія Зіновієва ми можемо говорити як про письменника-етнографа, то Сковорода був письменником-філософом, письменником-любомудром, мета якого – знайти приховану сутність буття.

Однією з підвалин філософії Сковороди є ідея "сродної праці": мислитель був переконаний, що людина повинна займатися тією діяльністю, до якої її сподобила природа, наділивши відповідними здібностями і вподобаннями. Особливо яскраво ця ідея виражена у збірці "Басни харьковскія", яка посідає одне з чільних місць у творчій спадщині митця. Ось що говорить про цю збірку Леонід Ушкалов: "На "Баснях Харьковских", особливо "бабаївського" циклу, виразно позначився досвід роботи Сковороди над філософськими діалогами... Філософською є також основна тема, якою переймається Сковорода-байкар, – "сродність". Добра половина всіх "Басен Харьковских" присвячена саме їй..." [4, с.26]. Більшість персонажів байок – тварини, образи яких втілюють різноманітні чесноти і вади.

Сюжет байок побудований за принципом антитези: негативним рисам одних героїв протиставлено позитивні риси інших. Письменник викриває і засуджує самодурство, зажерливість, неуцтво, жадібність і вславляє щедрість, мудрість і доброту. Не оминає він і таких явищ як лінощі і працелюбство: тавруючи перше і схвально говорячи про друге, митець проповідує ідею "сродности" за допомогою конкретних прикладів, наведених у тому чи іншому творі. Робота, на думку мислителя, є головним заняттям людини в цьому світі. У байці "Зозуля і Дрізд" Сковорода подає діалог між цими двома птахами, в кінці якого Дрізд викриває Зозулю як гультяйку і ледащицю, що гає свій час без діла: "-Да ты, сударыня, только то одно и дѣлаеш, что подкинув в чужое гнѣздо твои яйца, с мѣста на мѣсто перелѣтывая, поіош, пьеш и ѣш" [3, с.120]. Твір, як і більшість байок, складається з двох частин – власне діалогу і "сили", в якій автор розтлумачує читачеві зміст байки. В даному випадку у "силі" митець пояснює, що життя без роботи завжди отруєне страшною нудьгою і єдиними ліками від цієї недуги є плідна і корисна робота: "Премножейши, презрѣв сродную себѣ должность, одно поют, пьют и ѣдят. В сей праздности несносную и большую терпят скуку, нежели работающіи без ослабы. <> Должность наша есть источником увеселения" [3, с.120]. Сковорода стверджує, що лише споріднена праця приносить людині втіху. При цьому філософ не виступає проти відпочинку як такого, але відпочинок для нього – лише перерва у процесі діяльності, своєрідний додаток до роботи, без якого вона втратить свою продуктивність. Твір завершує цитата з Сократа, якою письменник підбиває підсумки сказаного. Схоже закінчення має інша байка Сковороди – "Бджола і шершень". Щоправда, тут автор цитує вже не Сократа, а проповідника гедонізму Епікура, проте основна думка залишається та сама: працююча Бджола сперечається з зарозумілим Шершнем, що не може збагнути, в чому полягає сенс щоденної копіткої праці, яка не приносить робітникові великого прибутку. У відповідь на виявлену до неї зневагу Бджола з гідністю пояснює Шершню, навіщо вона присвячує роботі весь свій час: "- Мед любит ѣсть и медвѣд, а Шершень тоже лукаво достает. И мы бы могли воровски добывать, как иногда наша братия и дѣлает, если бы мы только ѣсть любили. Но нам несравненно большая забава собирать мед, нежели кушать" [3, с.126]. Як бачимо, головним є не результат, а процес діяльності. Сковорода утверджує принцип "праця заради праці", що видно з другої частини твору: "Взгляньте на правление блаженныя природы и научитесь. <> Нѣтъ мучительнѣе, как болѣть мыслями, а болят мысли, лишаясь сродного дѣла. И нѣтъ радостнѣе, как жить по натурѣ. Сладок здѣсь труд тѣлесный, терпенѣе тѣла и самая смерть его тогда // когда душа, владычица его, сродным услаждается дѣлом" [3, с.126]. Труд у природженому ділі для Сковороди – ознака мудрости, надійний шлях до того, що мислитель називає "веселієм серця". Філософ не лише уславлює працю як істинне благо, а й досліджує її сутність, протиставляючи активну діяльність мертвій теорії. У байці "Дві курки" в образі птахів письменник представляє читачеві два типи людей: тих, що спроможні втілювати свої задуми в життя і застосовувати на практиці набутий досвід ("можуть добре літати"), і тих, які, маючи необхідні знання, не користуються ними задля свого духовного і фізичного розвитку, через що їхні здібності атрофуються. Ці невігласи здатні лише "гребти гній". Сковорода рішуче виступає за поєднання теорії з практикою: "Наука и привычка есть тоже. Она не в знаніи живет, но в дѣланіи. Вѣдѣніе без дѣла есть мученѣм, а дѣло – без природы. Вот чем рознится scienta et doctrina (знаніе и наука)" [3, с.113].

Климентій Зіновій і Григорій Сковорода ставилися до праці з пошаною і любов'ю, але, зображуючи її у своїх творах, кожен з письменників виражає власний індивідуальний погляд на це явище. Для Климентія Зіновієва праця була насамперед системою професій, які забезпечують матеріальне існування людей. Сковорода дивився на працю крізь призму філософії: робоча діяльність була для нього невід'ємною частиною розвитку особистості, своєрідним сходженням до вершини розуміння таємниці Всесвіту. Климентій Зіновій неодноразово вдавався до опису того чи іншого ремесла, в той час як Сковороду цікавила не конкретна професія, а праця загалом: мислитель розглядав роботу в контексті духовного життя людини і бачив у ній джерело мудрости і душевного спокою.

Список використаних джерел

1. Зіновійв Климентій. Вірші. Приповісті посполиті. – К.: Наукова думка, 1971. – 392 с.
2. Ісіченко Ігор. Історія української літератури: епохи Бароко XVII – XVIII ст. Підручник для студентів філологічних факультетів, університетів.– Львів – Київ – Харків: Святогорець, 2011. – 568 с.
3. Сковорода Григорій. Твори в двох томах. К.:Наукова думка. – 1973. – Т.1. – 531 с.
4. Ушкалов Леонід. Сковорода та інші: Причинок до історії української літератури. – К.: Факт, 2007. – 552 с.
5. Чижевський Д. І. Історія української літератури. – К.: ВЦ "Академія", 2008. – 567 с.

Стаття надійшла до редакції 3 січня 2012 року